

Dwing'land Alcohol

Een discours-analyse van katholieke drankweerstandpropaganda in Limburg¹

Chris Dols

Deze bijdrage onderwerpt de propaganda van de katholieke drankbestrijding in Limburg aan een zogenaamde discours-analyse, op zowel kwalitatieve als kwantitatieve wijze. Dit betekent dat bronnen niet worden beschouwd als objectieve spiegels van het verleden, maar als dragers van betekenissen. Deze kunnen worden ontrafeld op grond van het gedachtegoed van de Franse filosoof Michel Foucault. De drankweerstandpropaganda wordt gezien als een verhoor, dat verbonden is geweest met macht en kennis en aan collectieve en individuele identiteiten van gelovigen vorm heeft gegeven.

Opmaat

*'De dagtaak is ten einde,
De arbeid is volbracht.
De vader, ach, hij komt niet,
't Is diep reeds in den nacht.
De moeder zit te wachten,
Bij matten lamplichtschijn;
De kindren zijn ter ruste,
Waar mag toch vader zijn?
Door bange zorg gedreven,
Verlaat ze stil haar woon.*

*Misschien is er te redden,
Een deel nog van zijn loon.
Daar komt hij waggelend nader,
Haar mond spreekt geen verwijt,
Haar oogen roodbekreten,
Zij zeggen, wat zij lijdt.
Gevoelloos slaapt hij weldra,
Bedwelmd door 't helsch venijn. –
Voor 't kruisbeeld zinkt zij neder...
Wat zal het einde zijn?...'.²*

Drankweergedichten van katholieke snit – in de archieven wemelt het ervan. Decennialang hebben bekende en minder bekende dichters elkaar de loef afgestoken in een strijd om het mooiste gedicht. Daarnaast hebben katholieke drankbestrijders hun boodschap op ondubbelzinnige wijze verpakt en laten verpakken in liederen, verhalen en afbeeldingen. Deze propaganda werd vooral verspreid door middel van pamfletten, prentbriefkaarten, wandplaten, kranten en leer- en leesboeken.³ Heel wat leden van de Limburgse drankweer –

De propagandaclub van het Roermondse Kruisverbond. Deze propagandaclubs moesten, onder andere door middel van huisbezoek, propagandamateriaal verspreiden, nieuwe leden werven en collecteren. De clubs liepen zingend over straat. (Katholiek Documentatie Centrum – KLiB Nijmegen)

veelal waren dit leden van hiervoor opgerichte ‘propagandaclubs’ – zijn in weer en wind actief geweest in het publieke domein. Zo werden in 1919 door het Heerlense Kruisverbond honderd aanplakbiljetten verspreid en zevenduizend vlugschriften.⁴ Dit gebeurde tijdens verkiezingen, nationale feesten, de jaarwisseling en soortgelijke gebeurtenissen.⁵ Ook werden tweehonderd wandplaten aangekocht voor gebruik in scholen en verenigingslokalen.⁶ In een tijd waarin de televisie nog niet bestond, was de drukpers het middel bij uitstek om de publieke opinie te vormen en, zoals nog zal blijken, te vervormen.

De moderne drankbestrijding ontstond in Nederland omstreeks 1850. Drankbestrijders waren stellig in de overtuiging dat een betere wereld dichtbij was, mits bepaalde sociaal-maatschappelijke misstanden uit de wereld werden geholpen.⁷ Dit vooruitgangsgedanken werd in de negentiende eeuw een van de meest dominante en geaccepteerde ideologieën. De mens hoefde de toekomst niet meer af te wachten, zoals dat eeuwenlang het geval was geweest. Neen, de toekomst werd gezien als maakbaar.⁸ De ‘moderne drankbestrijding’ – deze naam werd door toenmalige drankbestrijders aan de beweging gegeven – verschilde van vroegere vormen van drankweer door de maatschappelijke problematisering, de wetenschappelijke bestudering van het alcoholisme, de invloedrijke drankweerorganisatie

en de strijd voor relevante wettelijke maatregelen.⁹ In 1842 werd het eerste grote georganiseerde verzet zichtbaar door de oprichting van de godsdienstig en ideologisch neutrale Nederlandse Vereniging tot Afschaffing van Sterke Drank.¹⁰ Andere vormen van drankweer op confessionele en ideologische grondslag – bijvoorbeeld de katholieke, de protestantse en de socialistische – zouden volgen.¹¹

De katholieke drankbestrijding kreeg aan het einde van de negentiende eeuw vorm.¹² Vroegere initiatieven leidden weliswaar tot sympathie, maar tot invloedrijke organisatievorming kwam het niet. In 1895 zorgde Alphons Ariëns, sociaal hervormer bij uitstek, ervoor dat in het industriële Enschede het eerste Kruisverbond werd opgericht. Dit was een plaatselijke vereniging van katholieke mannen van zestien jaar en ouder. In hoog tempo ontstonden ook plaatselijke Mariaverenigingen voor katholieke vrouwen van zestien jaar en ouder, Sint Annaverenigingen voor katholieke ouders die beloofden hun kinderen tot aan het twaalfde levensjaar in geheelonthouding op te voeden en Jongens- en Meisjesbonden voor de katholieke jeugd van twaalf tot zestien jaar oud.

De twee hoofddoelen van de katholieke drankbestrijding waren: bestrijding van het alcoholisme en bevordering van de christelijke hoofddeugd van de matigheid.¹³ De verenigingen waren werkzaam vanuit de overtuiging dat een gezamenlijk optreden en een bundeling van krachten leidden tot een verminderd alcoholgebruik, waardoor geld, geluk en geloofsbeleving werden gespaard.¹⁴ Zij zochten aansluiting bij een algemener streven om een preventieve en correctieve bescherming te bieden tegen de drankduivel.¹⁵ De verenigingen moesten een alternatief vormen voor het verblijf in de kroeg en kenmerkten zich door een sterk cultuurpessimisme en antimaterialisme; er vond een ware verheerlijking plaats van een (vermeende) middeleeuwse ongereptheid.¹⁶ Katholieke drankbestrijders zetten zich door middel van deze organisatievorming af tegen de moderne samenleving, waarin volgens hen individualisme, normverval en de teloorgang van traditionele familie- en buurtverbanden vrij spel hadden.¹⁷ Daarnaast wilden zij schade aan het zielenheil tegengaan en de volksgezondheid, de -ontwikkeling en de -welvaart verbeteren.¹⁸

Uit de gelederen der clerici kwamen niet alleen de felste tegenstanders, maar ook de fanatiekste voorstanders van de drankweer voort.¹⁹ Zij waren de dragers van de beweging, die achter de schermen van de plaatselijke, diocesane en landelijke besturen de dienst uitmaakten, lezingen verzorgden en pamfletten en boeken schreven. Sobriëtas kan daarom worden gezien als exemplarisch voor de hiërarchische geleding van het katholieke sociaal-caritatieve organisatieleven.

Vooraf dankzij een zorgvuldig geregisseerde anti-alcoholcampagne wist de drankweer heel wat Limburgers aan zich te binden. Duizenden Limburgse katholieken werden in de loop der jaren lid van Sobriëtas, de nationale organisatie die sinds 1899 de plaatselijke verenigingen overkoepelde.²⁰ Deze specifieke propaganda heeft een onmiskenbare bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de drankbestrijding in het zuidelijke gewest. Het katholieke anti-alcoholdiscours in Limburg is merkwaardig genoeg nog nooit onderwerp van

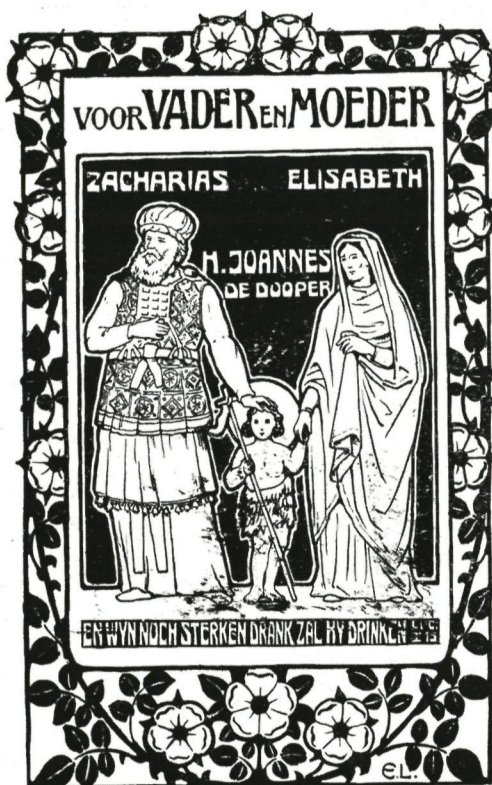
Dreigende veldslag tussen het Sobriëtasleger en het leger van Koning Alcohol. Het licht Gods beschijnt het Sobriëtasleger terwijl de opponent in duisternis gehuld is. De rol van Maria wordt in deze tekening benadrukt. De woorden 'God wil het' zijn een verwijzing naar de Middeleeuwse kruistochten ('Deus vult'). Tekening van Th. van de Griendt. (KDC – KLiB Nijmegen)

studie geweest. Dit artikel beoogt de lacune in de geschiedschrijving enigermate op te vullen. De aandacht zal in dit artikel niet alleen uitgaan naar inhoud en voorstelling, maar ook naar actoren en hun context. De centrale onderzoeksvraag luidt: *Hoe zijn begrippen als alcoholist, alcoholisme, drankbestrijding, afschaffer en geheelonthouder verspreid door het katholieke anti-alcoholvertoog in Limburg?* De grondlegger van de katholieke drankweer Alphons Ariëns verstond onder alcoholisme: 'het complex van oorzaken dat tegenwoordig daartoe aanleiding geeft, met name de macht der valsche drinkideeën, der dwingende drinkgewoonten, het wijdvertakte herbergwezen en vooral de honger van het reusachtige kapitaal, dat in den drankhandel gestoken is en op alle wijzen aan hooge rente zoekt te komen'.²¹ Onder de leden van Sobriëtas onderscheidde men enerzijds afschaffers, die beloofden nooit meer sterke drank te drinken en bijzonder matig moesten zijn in het gebruik van gegiste dranken, en anderzijds geheelonthouders, die beloofden nooit meer alcoholhoudende dranken te nuttigen.²²

Twee boeken leveren samen de 131 bronnen – van afbeeldingen tot gedichten en verhalen – waarop deze bijdrage is gebaseerd.²³ De titels van de twee boeken luiden *Voor vader en moeder* en *Koning Alcohol*.²⁴ *Voor vader en moeder* is samengesteld door de Limburgsche Onderwijzers Club, een gezelschap dat bestond uit drankbestrijdende katholieke onderwijzers uit Limburg. Dit boek werd in 1908 en 1909 in een oplage van maar liefst 60.000 exemplaren aangeboden aan ouders en opvoeders in heel het zuidelijke gewest. Het andere boek *Koning Alcohol* is misschien wel de bekendste drankweerpublicatie geweest. Deze pennenvrucht van de Tilburgse frater Cecilius Dieks was een bestseller die in het voorjaar van 1905 werd gepubliceerd. In minder dan zes maanden werden 3.000 exemplaren verkocht en in november volgde al een herdruk. Het boek is rijker van inhoud dan *Voor vader en moeder*. Ook in Limburg vond het boekje aftrek.²⁵ Van belang is hier om te beseffen dat uit de twee verschillende doelgroepen van de boeken – ouders in het geval van *Voor vader en moeder*, kinderen in het geval van *Koning Alcohol* – al blijkt dat het katholieke anti-alcoholvertoog zich bewoog op verschillende niveaus.

Theoretische uitgangspunten

De onderzoeksresultaten van deze bijdrage staan tegen de achtergrond van de zogenaamde discours-analyse, die wordt in het gedachtegoed van de Franse filosoof Michel Foucault. Deze analyse mag zich vandaag de dag verheugen in een grote wetenschappelijke belangstelling en toepassing. Discours-analyse is verbonden met de geschiedfilosofische stroming van het postmodernisme. Een discours of vertoog is een overkoepelend verhaal of meta-narratief dat collectieve en individuele identiteiten aanstuurt binnen een systeem van sociale regels en praktijken.²⁶ Het bepaalt wat kenbaar is en construeert betekenis

Omslag van *Voor vader en moeder*, dat in een oplage van 60.000 werd verspreid door de Limburgse Onderwijzers Club. Rozen symboliseren goddelijke liefde. Tekening van de in Roermond geboren kunstenaar Eugène Lückner. (KDC – KLiB Nijmegen)

en waarheid. Het vormt met andere woorden een historisch bepaald, sekse- en klassen-specifiek geheel van disposities, dat werkt als grondslag van alledaags gedrag. De discours-analyse is gebaseerd op twee belangrijke uitgangspunten. Het eerste is dat een discours onlosmakelijk verbonden is met sociale actie. Hierbij wordt taal niet gezien als uiting van intellectuele bezigheid, maar als het vehikel van een sociaal netwerk, verbonden met kennis en daaruit voortvloeiende macht. Het tweede uitgangspunt vormt de opvatting dat tekst geen product is van een (sociale) context, maar veeleer constructeur daarvan. In de analyse worden de bestudeerde bronnen niet gezien als objectieve weergaven van het verleden, maar eerder als subjectieve producenten daarvan: dikwijls impliciet zijn zij dragers van informatie over macht, kennis en betekenissen die door middel van de discours-analyse kan worden geëxpliciteerd.

Omslag van Koning Alcohol. Tekening van de kunstenaar Piet Gerrits. (KDC – KLiB Nijmegen)

Toegepast op de drankbestrijding betekent dit het volgende. Dronkenschap en alcoholmisbruik zijn, los gezien van de feitelijke problematiek, vooral ook het product van drankbestrijders. Wat in een specifieke historische, sociale en culturele context als dronkenschap en alcoholmisbruik is gedefinieerd, weerspiegelt niet zozeer of niet alleen deze dronkenschap en dit misbruik, maar vooral de percepties van de drankbestrijders. Beelden van de dronkeman – de ‘ander’ – zijn vaak eerder een vertoog over het beschaafde en matige zelf van de drankbestrijder.²⁷ Het beeldmateriaal kan ons dus heel wat leren over de beeldvormers, de drankbestrijders. Een aanzienlijk gedeelte van de afbeeldingen laat heel duidelijk zien wat de opdrachtgevers, katholieke drankbestrijders, *niet* waren of beslist *niet* wilden zijn. Zoals reeds aan de orde is gekomen, waren drankbestrijders veelal clerici. De percepties zijn mede gestuurd door hún intenties en belangen en de standgebonden achtergrond bepaalde in grote mate hún visie op de arbeidersklasse. Het drankweerdiscours is onmiskenbaar ingebed geweest in de klerikale strijd tegen moderniteit, die gepaard is gegaan met een disciplineringsoffensief en een proces van confessionalisering, waarin drankbestrijdende clerici hun eigen positie afbakenden. In de praktijk leidde dit ertoe dat problemen en misstanden vaak werden uitvergroot en gesimplificeerd. Zo stelde een drankbestrijder uit Enkhuizen dat leden van Sobriëtas niet alleen graag luisterden naar heldere vertogen en verbluffende statistieken, maar ook naar zwaar gedramatiseerde feiten.²⁸ ‘Het bezit een eigen pers, eigen teekenkunstenaars en eigen broodschrijvers, die meesterlijk kunnen spotten en liegen over ouderwetsche christelijke zedelijkheidsprincipes... Zoo wordt de openbare meening stelselmatig vergiftigd en de genotzucht al langer zoo meer geprikkeld’, merkte iemand anders scherpzinnig op.²⁹

Kwalitatieve analyse

Om te demonstreren welke mogelijkheden het anti-alcoholdiscours biedt tot explicitering van betekenissen, systematiek en symboliek worden thans respectievelijk de volgende vijf bronnen kwalitatief onderzocht: de omslag van het leesboek *Koning Alcohol* (afbeelding 4), de afbeelding ‘Neen, moeder ik nooit...geen druppel’ (afbeelding 5), de afbeelding van Christus en de drankellende (afbeelding 6), de afbeelding ‘Na lijden komt verblijden’ (afbeelding 7) en het verhaal ‘Wat een dubbeltje vertelt’.

De eerste illustratie verbeeldt alcoholmisbruik als een zonde van mannen, die hierdoor een drama over hun gezinnen afroepen. Een vermagerde Koning Alcohol als personificatie van het alcoholisme zit tegen een zwarte achtergrond op een troon van dranktonnen. Hij wordt voorgesteld als directe concurrent van Jezus Christus. Deze verpersoonlijking door middel van een snoodaard die de hele wereld aan zijn kwaadaardige heerschappij onderwerpt, moet wel tot de verbeelding hebben gesproken. De drankkoning vertrapt een lelie, symbool van reinheid. Daarnaast ligt een doodshoofd dat samen met de schedel in de ko-

ninklijke halsketen een onmiskenbare verwijzing is naar het fatale gevolg van drankmisbruik. Een slang met opengesperde muil, belichaming van kwaad en duivel, vergezelt deze koning en een alcoholmonster houdt enige dranktonnen omkneld. De koning kijkt indringend en angstaanjagend strak voor zich uit. Met de ene hand heft hij triomfalistisch een glas omhoog, terwijl de andere hand gebald is tot een vuist. Tot triomfalisme heeft hij zeker reden. Hij heeft immers over de werkman macht gekregen, macht die treffend wordt uitgedrukt door zijn centrale positie op een verhoog en de symmetrie van de afbeelding. De werkman – hamer en kleding tonen hem als zodanig – verkeert in een roes. Verslagen met het glas nog in de hand ligt hij terneer, terwijl het mes dat hij omklemt een toespeling is op de zelfmoord waartoe vele dronkaards worden gedreven. Zijn vrouw en drie kinderen zien zich gedwongen te zwichten voor de wrede tirannie. Zij houdt haar wanhopige linkerhand gedrukt tegen het gebogen voorhoofd met gesloten oogleden, terwijl zij met haar rechterhand het hoofdje ondersteunt van haar jongste kind, dat zij op schoot heeft. Het strekt de armpjes naar haar uit, als vraagt het om voedsel. Het oudste kind zwaait opstandig de vuist naar Koning Alcohol, die erin is geslaagd het gezinsgeluk te verstoren. Doornen verbeelden ellende en hartenleed.

'Neen, moeder ik nooit...geen druppel'. (KDC – KLiB Nijmegen)

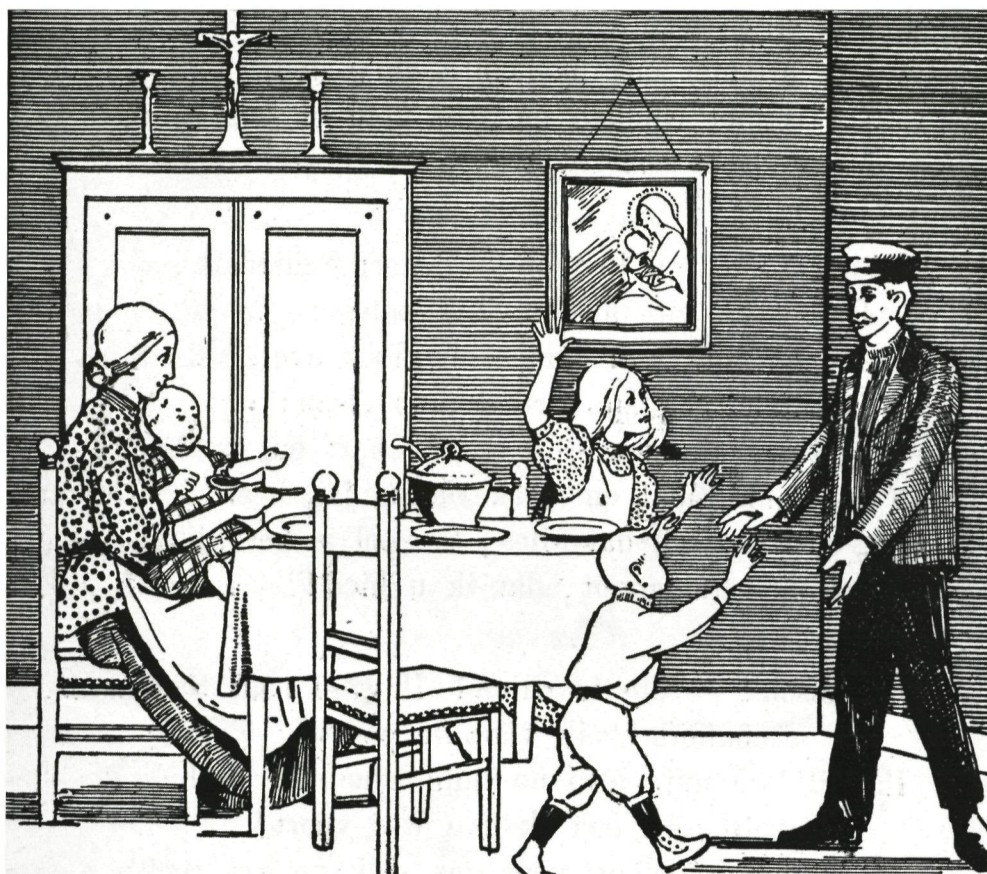
Christus en de drankellende. (KDC – KLiB Nijmegen)

Deze verstoring van het gezinsgeluk vormt een hoofdthema in de melodramatische afbeelding met de tekst 'Neen, moeder ik nooit...geen druppel'. De scène speelt zich af in een armoedig zoldervertrek: een vloer van planken, ruw metselwerk, het gat in de vensterruit illustreren de desolate omstandigheden van dit gezin. De arbeider strompelt met de fles in de hand weg. Ogen en jukbeenderen tonen de apathie en vermagering als gevolgen van het alcoholisme waaraan hij ten prooi is gevallen. In de wijze waarop deze arbeider hier is voorgesteld, is hij inferieur aan vrouw en kinderen. De uitzet bestaat uit een bed en twee houten bankjes. Gaten in de kleding van de vrouw zijn gestopt met lappen. Geld om nieuwe kleding te kopen is er blijkbaar niet meer. Het geknielde jongetje heeft het slechte voorbeeld van zijn vader begrepen en met gevouwen handen belooft hij zijn moeder nooit een druppel te drinken. Zij – het hoofd gebogen en de ogen terneer geslagen – legt haar hand op zijn hoofd. Het andere kind, dat rustig doorslaapt en nog te klein is om de ernst van deze situatie in te zien, symboliseert onschuld en reinheid.

De boodschap van de derde afbeelding is er een van hoop en redding voor kinderen wier ouders slachtoffer zijn geworden van drankmisbruik. De compositie leidt de aandacht direct naar het drietal, dat verlicht wordt door het schijnsel van de lamp. Christus ontfermt zich hier liefdevol over twee arbeiderskinderen. Het meisje, dat zich vastklampt aan zijn mantel, kan haar tranen niet meer bedwingen. Ook de jongen wendt de ogen af van zijn moeder, die slachtoffer is van de fles naast haar op de grond. Zij ligt letterlijk en figuurlijk lager in de compositie, terwijl de belangrijkste overige personen staan. Hierdoor worden haar minderwaardigheid en hulpeloosheid geïllustreerd. Dit tafereel speelt zich af op straat, in de marge van de samenleving. Op de achtergrond is de 'normale' maatschappij zichtbaar, die baadt in licht. Ook vrouwe caritas – zij reikt de jongen die geen schoenen draagt brood aan – maakt de hulpbehoevendheid van de kinderen duidelijk. De afwezigheid van de vader is betekenisvol. De afbeelding is een toespeling op de bijbelse parabel van de barmhartige Samaritaan.

De laatste afbeelding met het motto 'Na lijden komt verblijden' kan woorden gezien als een tegenbeeld en toont de zegeningen van matigheid of geheelonthouding – dit is het verblijden. Vader, die niet heeft toegegeven aan de verleiding van de kroeg – dit is het lijden – komt na gedane arbeid blijmoedig thuis. De kleding verraadt de eenvoudige werkman. Op tafel staat de maaltijd al klaar. Zijn echtgenote voedt hun jongste kind. Haar moederlijke zorg weerspiegelt de afbeelding aan de wand van Maria met Jezus. Twee andere kinderen verwelkomen blij hun vader. Gezinsgeluk viert hoogtij. Het geld dat niet is gependeed aan drank kan worden besteed aan huisraad en kleding. Het kruisbeeld op de kast illustreert vroomheid als een andere zegening van de deugdzame levenswandel van vader.

Ook door middel van het geschreven woord verkondigden de katholieke drankbestrijders hun boodschap. Meerdere malen bedienden zij zich van de vergelijking van alcohol met een sterke magneet: 'Hij trekt de mensen in de goot, in de gevangenis, in het gekken-

'Na lijden komt verblijden'. (KDC – KLiB Nijmegen)

huis, op het ziekbed, naar het graf en naar de hel. Hij trekt het geld uit uw zak, het geluk uit uw huis, het huisraad uit uw woning en de deugd uit uw hart'.³⁰ Hiernaast werden pathetische vermaningen niet geschuwd:

'Ja, de drankzonde is de vloek en de ondergang van het huisgezin! Door den drankduivel wordt het heiligdom der familie ontheiligd en onteerd. De plaats, waar door het woord en het voorbeeld der ouders de kiem moet worden gelegd voor al, wat schoon en edel en goed is, wordt voor de kinderen eene school van ondeugd en misdaad en herschapen in een oord van jammer en verschrikking. Waar vrede, liefde en eendracht moeten heerschen, ontstaat twist en krakeel; door de drankzonde wordt het ouderlijk huis voor moeder en kinderen een voorwerp van verwensching en vervloeking, eene plaats van moreele en lichamelijke folteringen en mishandeling zonder uitredding. Een ware hel op aarde! O, wie telt ze, die bange, lange nachten,

doorwaakt, doorzucht, doorschreid door echtgenooten, moeders en kinderen, in angstige afwachting van den dronkaard, den beul der familie, die eindelijk opdaagt, waggelend, stommelend, razend of, pijnlijker nog, soms wezenloos en dierlijk, met het leed der zijnen lachend. Wie overziet die treurige schaar van kinderen, rampzalige slachtoffers naar lichaam en naar ziel van de drankzucht hunner ouders, ongelukkigen, die op hunne beurt weer in zich dragen de kiem tot dezelfde vloekwaardige kwaal'.³¹

De directe didactische zeggingskracht van hun teksten werd vergroot door de veelvuldige toepassing van tegenstellingen zoals christelijk/onchristelijk, vrouw/man, nuchter/dronken, goed/fout, deugdzaam/zondig, hemels/hels, moreel/immoreel, gelukkig/ellendig, gelovig/ongelovig, liefdevol/agressief, levensbevorderend/dodelijk en welvarend/arm.³² Vaak wees men op de verwoestende uitwerking van het alcoholisme op lichaam en geest:

'Hij verzwakt het teere kinderlichaam, vermindert het weerstandsvermogen en maakt vatbaarder voor allerlei ziekten, vooral voor tering en zenuwzwakte. Hij krenkt de hersenen en stompt daardoor den geest af. De kiem der drankzucht wordt niet zelden door den alcohol in het kinderlichaam neergelegd, of, zoo zij – wat ook dikwijls gebeurt – reeds aanwezig is, verder ontwikkeld. De verkeerde hartstochten van het kind, vooral onzedelijkheid en toorn, zuigen uit den alcohol voedsel, zóó dat uw vermaningen, terechtwijzingen, uw leiding veel van hun uitwerking missen. Kinderen, die alcohol gebruiken, zijn minder geschikt voor het onderwijs, leggen minder ijver aan den dag, kunnen op school niet mee, klagen over vermoeidheid, hoofdpijn, slapeloosheid, hartkloppingen, zijn prikkelbaar, slecht gehumeurd, zwak van wil'.³³

Niet altijd werd het vertoog zo direct uitgedragen. Het verhaal 'Wat een dubbeltje vertelt' vormt een fraai voorbeeld van een minder expliciete verpakkingswijze van veelgebruikte thema's als armoede, ondervoeding, verstoring van gezinsgeluk, hartenleed en de dood.³⁴ Hoofdpersoon is een dubbeltje, dat ooggetuige wordt van de kwalijke gevolgen van het alcoholisme. Het verhaal begint wanneer dit dubbeltje nog in het bezit is van een rijke heer. Deze geeft het als zakgeld aan zijn neef, die het in een spaarpot stopt. Omdat dit dubbeltje zijn eerste muntstuk is, voorziet hij het met een mes van een merkteken. Gaandeweg weet de neef heel wat te sparen. Het dubbeltje komt klem te zitten en blijft vastzitten. Vijftien jaar blijft deze situatie ongewijzigd, totdat de spaarpot uit een verloren hoek tevoorschijn wordt gehaald en omgedraaid. De neef is inmiddels volwassen geworden en zoekt naar elke cent die hij nog kan vinden om te spenderen aan de drank. Zo geraakt het dubbeltje in de portemonnee van de dronkaard. Bij toeval rolt het daaruit en aanschouwt het muntje de ellende waartoe het alcoholisme van de neef heeft geleid. 'Ik', zegt het dubbeltje, 'heb veel ellende gezien in dat huis: oude, verwaarloosde meubels, een zieke moeder en zwakke, vermagerde kindertjes, die om brood schreiden'.³⁵ Wanneer het verbleekte dochtertje van de dronkaard het dubbeltje opraapt en dat aan haar vader geeft, herkent die het direct als zijn

eerste muntstuk. 'Hij viel op een stoel, en lang, heel lang zat hij daar. Hij dacht aan de gelukkige dagen zijner jeugd en aan het schandig en verkwistend leven, dat hij sedert geleid had'.³⁶ De dronkeman is uiteindelijk tot inkeer gekomen.

Kwantitatieve analyse

In totaal zijn 131 bronnen bestudeerd door middel van deelvragen in de volgende vier categorieën. Op de eerste plaats is de 'alcoholist' centraal gesteld. Hoe is deze alcoholist verbeeld? Is de alcoholist een man of een vrouw of misschien wel een kind? Uit welke sociale klasse komt de alcoholist? Vervolgens zijn de bronnen doorgelicht op het begrip 'alcoholisme'. Welke dranken werden gezien als verwoestend? Zijn dit sterke dranken of wijn en bier? Welke oorzaken worden er aangevoerd voor het alcoholisme? Hoe probeerden drankbestrijders het publiek van het desastreuze effect van alcoholisme te doordringen? Met andere woorden: welke gevolgen van het alcoholisme zijn er verbeeld? Hierna zijn vragen gesteld met betrekking tot de 'drankbestrijding'. Welke oplossingen van het probleem 'alcoholisme' zijn gerepresenteerd? Tot welke positieve gevolgen leidt de drankbestrijding? Tenslotte is de representatie van de 'afschaffer/geheelonthouder' aan de orde gesteld. Is de afschaffer/geheelonthouder een man of een vrouw of een kind? Uit welke sociale klasse is die afkomstig?

De alcoholist wordt bijna altijd als een man voorgesteld.³⁷ Hij wordt gebrandmerkt als veroorzaker van alle ellende. Zeer frequent is deze man een arbeider. De arbeidersklasse vormt blijkbaar de voornaamste doelgroep van het katholieke anti-alcoholdiscours. Vrouwen en kinderen worden veel minder voorgesteld als alcoholist. De vrouw is vaak tegenpool van de man: een vrome huisvrouw, die de kinderen opvoedt, het huis poetst en een lekker maal bereidt. Doordat zij zorgt voor een gezellig thuis, hoeft haar man die gezelligheid niet te zoeken in de kroeg. Er is hier duidelijk sprake van een constructie van gender-specifieke rolpatronen. Wie de 'maatschappelijke kwaal' van het alcoholisme wil genezen, moet ook de vrouw daarbij betrekken.

Sterke drank wordt van alle alcoholhoudende dranken voorgesteld als de verderfelijkste.³⁸ Wijn en bier worden veel minder als schadelijk voorgesteld. Enerzijds mag dit geen verrassing heten. In de negentiende en twintigste eeuw richtte de drankbestrijding haar pijlen vooral op de jeneverindustrie, die zich mocht verheugen in een steeds grotere consumptie. Het succes van jenever is vooral toe te schrijven aan de lagere kostprijs in vergelijking tot die van bier.³⁹ Bovendien drukten op het gedestilleerd minder accijnzen.⁴⁰ Anderzijds valt wel op dat bier niet vaker is gerepresenteerd, vooral niet in het boek *Voor vader en moeder*, dat toch geheel en alleen op Limburgers was gericht. Veel drankbestrijders waren van mening dat bier voor Limburgers een groter gevaar vormde dan sterke drank. 'Zoolang er geen middel wordt gevonden om aan het overmatig bier-drinken in Limburg paal en perk te stellen, kan al het wer-

Sobriëtas in de Limburgse Mijnstreek. De rijzende zon symboliseert opstanding. (KDC – KLiB Nijmegen)

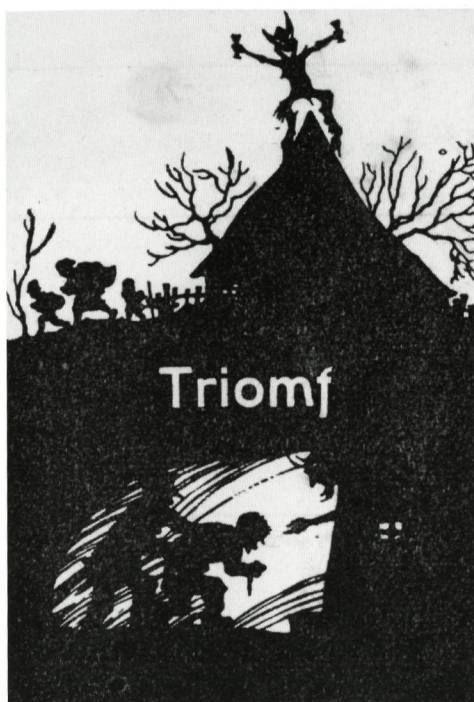
ken van onze sociale voormannen niet baten', stelde Henri Poels, de hoofdaalmoezenier van de arbeid.⁴¹ Alb. van der Kallen, voorzitter van het Kruisverbond van Breda, noteerde over het Limburgse bieralcoholisme de volgende woorden:

*'Het bier grijpt, nog meer dan de jenever, de massa aan. De jenever greep hier een man, daar een vrouw, elders een gezin; het bier neemt heel een dorp, een stad, een streek. En waar het de macht heeft, daar maakt het de openbare meening ook. Te zijnen gunste allereerst. En vervolgens ten gunste van alle denkbeelden, die thuis zijn in een min of meer beneveld brein en vreemd aan een helderen, reinen kop. Wie het volk in voelen, denken en streven rein wil houden, vatbaar voor idealen en verwant aan de Waarheid, hij beschermte het tegen het bier-alcoholisme'.*⁴²

Feit is dat de biercultuur in Limburg meer stand had gehouden dan in overige delen van Nederland.⁴³ Katholieke drankbestrijders kwamen hiertegen in actie. Zo werd in 1912 te Roermond het 'katholiek congres tegen het bieralcoholisme' georganiseerd.⁴⁴ Desalniettemin is het biergevaar nauwelijks in het anti-alcoholdiscours verwerkt.

De bronnen spreken duidelijke taal over de oorzaken van alcoholisme.⁴⁵ Door het verbeelden hiervan proberen drankbestrijders de arbeider aan te zetten tot gedragsverandering. Het grootste obstakel vormt zonder twijfel de sociale druk. Deze wordt veel vaker gerepresenteerd dan slechte woon- en leefomstandigheden en slechte werkomstandigheden. De arbeider moet roomse durf aan de dag leggen en neen zeggen tegen de slechte invloed van zijn sociale omgeving.⁴⁶ Wanneer bijvoorbeeld vrienden of collega's hem vragen om na de gedane arbeid hen te vergezellen naar de kroeg, dient hij deze uitnodiging resoluut af te slaan en dient hij terug te keren naar huis en haard.

De drankbestrijders kiezen in het anti-alcoholvertoog eerder voor een negatieve dan voor een positieve beeldvorming.⁴⁷ Dit betekent dat zij bij voorkeur de negatieve gevolgen van alcoholisme benadrukken boven de positieve gevolgen van een matig leven. Duidelijk richt hun vertoog zich vooral op afschrikken. Welke zijn de kwalijke gevolgen van drankmisbruik? Wanhoop en uitzichtloosheid, verdriet en hartenleed en ondervoeding en ziekte zijn het vaakst gerepresenteerd.⁴⁸ Hierna wordt het gezinsleed genoemd. De kerkelijke bemoeienis met het gezin was groot. Uitgangspunt hierbij was dat het gezin als hoeksteen van de samenleving dé schakel vormde bij de overdracht van normen en waarden.⁴⁹ Heel wat geestelijken meenden dat de vertrouwde huiselijkheid van het gezin door de modernisering van de maatschappij dreigde te verdwijnen. De Heilige Familie met haar vroomheid en daaruit voortvloeiende harmonie was het voorbeeld bij uitstek voor het moderne gezin.⁵⁰ Apathie en armoede worden ook gerepresenteerd, verder dood, agressief gedrag en misdaad. Tevens kan door overmatig drankgebruik de duivel in iemand geraken. Tenslotte worden onreinheid en onzedelijkheid verbeeld. Welke zijn daarentegen de gevolgen een leven in matigheid?⁵¹ Blijheid, gezinsgeluk, vrede en liefde, zelfrespect, materiële rijkdom, geestelijke rijkdom, gezondheid en reinheid zijn de onmiskenbare zegeningen van matigheid. In een enkel geval wordt heel na-

Een tweeluik. De bovenvoorstelling toont de zegevierende drankduivel, die erin geslaagd is het gezin te ruïneren. Vrouw en kinderen zien zich genoodzaakt om het huis te verlaten. Geld is er niet meer. De benedenvoorstelling laat vader zien, met zijn drankzucht de veroorzaker van alle ellende. Hij staat aan de poort van de hel. (KDC – KLiB Nijmegen)

drukkelijk een plekje in de hemel in het vooruitzicht gesteld.

Hoe kan de drankproblematiek opgelost worden? De arbeider wordt op de eerste plaats aangezet tot het leiden van een matig leven, bij voorkeur als lid van *Sobriëtas*.⁵² In een enkel geval wijzen drankbestrijders op geheelonthouding. Het anti-alcoholvertoog beweegt zich weer duidelijk op verschillende niveaus. Het kind, dat veelal afkomstig is uit de arbeidersklasse, vervult in de propaganda een sleutelfunctie in het nuchter blijven van het hele gezin. In bijna de helft van de gevallen is de rol van afschaffer en geheelonthouder weggelegd voor de man, die eveneens bijna altijd afkomstig is uit de arbeidersklasse. Vrouwen worden nauwelijks verbeeld als afschaffer en geheelonthouder.⁵³

Slotbeschouwing

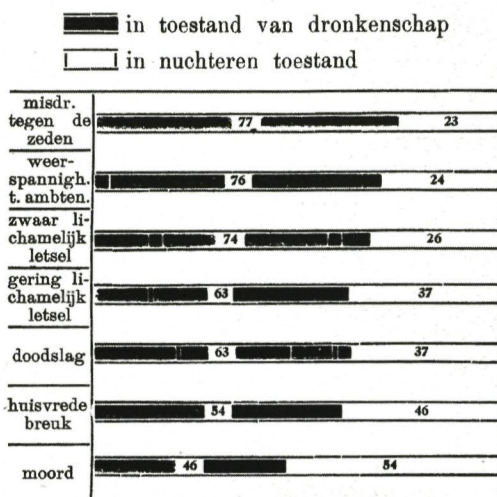
In deze bijdrage is de katholieke drankweerpropaganda in Limburg onder de loep genomen, zoals deze zich manifesteert in een tweetal boeken. Door de aandacht te vestigen op de verschillende wijzen waarop de drankbestrijders het anti-alcoholvertoog hebben ge-

voerd, kan het begrip van dit historisch verschijnsel worden vergroot. Deze propaganda kan in het verlengde van het gedachtegoed van Michel Foucault worden gezien als een overkoepelend verhaal of meta-narratief dat individuele en collectieve identiteiten van katholieken in Limburg heeft gevormd. Daartoe is de propaganda kwalitatief en kwantitatief doorgelicht. De centrale onderzoeksvraag hierbij luidde: *Hoe zijn begrippen als alcoholist, alcoholisme, drankbestrijding, afschaffer en geheelonthouder verspreid door het katholieke anti-alcoholvertoog in Limburg?* Bestudering van het vertoog bevestigt de vooronderstelling dat de onderzochte bronnen dragers zijn van informatie over macht, kennis en betekenissen die door middel van de zogenaamde discours-analyse kan worden geëxpliciteerd. De analyse heeft vooral blootgelegd de constructie van de identiteit van de alcoholist als onchristelijk, onmaatschappelijk, bedreigend en ondermijnend voor de sociale orde en de constructie

van gender-specifieke rolpatronen. Deze constructies vonden vooral plaats door drankbestrijdende clerici, die er alle baat bij hadden om aldus te handelen. Zo konden zij hun machtspositie handhaven en vergroten.

Verder onderzoek is beslist nodig om het fenomeen 'katholieke drankbestrijding' te doorgronden. Zo zouden alle bronnen die samenhangen met de katholieke drankbestrijding aan eenzelfde analyse kunnen worden onderworpen. Moge deze bijdrage daartoe een prikkel vormen. Bovendien is nader onderzoek gewenst naar het antwoord op de vraag, in hoeverre gelovigen het anti-alcoholvertoog daadwerkelijk hebben overgenomen.⁵⁴ Aangezien schriftelijke bronnen – voor zover bekend – ontbreken,

kan dit antwoord worden verkregen via de methodiek van *oral history*.⁵⁵ Dat het katholieke zedelijkheidsoffensief en de katholieke constructie van gender-specifieke rolpatronen vruchten hebben afgeworpen, is algemeen bekend.⁵⁶ Tandarts Paul Stassen uit Sittard herinnert zich anno 2008 nog goed, dat men als gevolg van het zedelijkheidsoffensief zorgvuldiger omging met drank.⁵⁷ Dit hing nauw samen met de voorstelling van alcoholisme als zonde. 'Men geloofde', aldus Stassen, 'toen nog echt in hemel en hel. Men geloofde dat God zonden direct afstrafte. Dat werd ons ingepeperd. Als ik 's morgens een schop kreeg op het voetbalveld, dan vroeg ik mij direct af wat ik de avond daarvoor fout had gedaan'.⁵⁸ Daarnaast bleef de rol van de vrouw als *huisvrouw* tot in de jaren zestig ongewijzigd. Maar voor het brengen van licht in deze duisternis dringt de tijd: omdat de groep respondenten begrijpelijkerwijs steeds kleiner wordt, kan het al spoedig te laat zijn voor een beter begrip van *wie es eigentlich gewesen ist*.

Statistieken moesten het 'harde' bewijs vormen voor de kwalijke gevolgen van het alcoholisme. (KDC – KLiB Nijmegen)

Noten

- 1 De personificatie van het alcoholisme door een 'dwing'land' werd met regelmaat gebruikt door katholieke drankbestrijders. Vgl. bijvoorbeeld het gedicht 'Een vriend?' in: C. Dieks, *Koning Alcohol. Leesboek voor de hoogste klassen der R.K. School* (Tilburg 1905) 94-95. De theoretische basis voor deze bijdrage is in het collegejaar 2007-2008 gelegd tijdens de cursus 'Theorie van wetenschappelijk onderzoek in de geesteswetenschappen' van de Faculteit Letteren van de Radboud Universiteit Nijmegen. Auteur dezes dankt betrokken docenten (dr. Hans Ester, prof. dr. Olivier Hekster, prof. dr. Jos Koldewij en prof. dr. Sophie Levie) en collega-studenten voor hun feedback. Verder is dank verschuldigd aan drs. Bèr Dols, prof. dr. Marit Monteiro en dr. Lodewijk Winkeler voor hun scherpzinnig commentaar op eerdere versies van deze bijdrage. Vanzelfsprekend is auteur dezes zelf verantwoordelijk voor eventuele missers.
- 2 *Voor vader en moeder. Oudersboekje door de Limburgsche Onderwijzers-Club* (Roermond 1908) 50.
- 3 Een greep uit dit bronnenmateriaal is afgedrukt in: Chris Dols, *De geesel der eeuw. Katholieke drankbestrijding in Nederland, 1852-1945* (Zaltbommel 2007). In 2008 verschijnt bij Uitgeverij Aprilis over de drankweer in Limburg: Chris Dols, *Koning Alcohol. Katholieke drankbestrijding in Limburg, 1897-1945*. Daarin zullen heel wat pamfletten die in Limburg zijn verspreid, worden afgedrukt.
- 4 Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Archief Sobriëtas (AS), inv. nr. 2381: jaarverslag van het Kruisverbond te Heerlen over 1919.
- 5 Vgl. Dols, *Koning Alcohol* en KDC, AS, inv. nr. 2381: jaarverslag van het Kruisverbond te Heerlen over 1919.
- 6 KDC, AS, inv. nr. 2381: jaarverslag van het Kruisverbond te Heerlen over 1919.
- 7 M. Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland, 1840-1880* (Amsterdam 2007) 9.
- 8 Vgl. A. van der Woud, *Het nieuwe land. Het ontstaan van het moderne Nederland* (Amsterdam 2006) 12.
- 9 J. Theunisse, *Jan Frederik Vlekke, 1849-1903. Ethiek en rentabiliteit in een ondernemersleven* (Tilburg 1966) 208. Nu eens mislukte de drang om via het politieke bestel veranderingen teweeg te brengen, dan weer werd er succes geboekt. In 1881 leidden de acties bijvoorbeeld de befaamde drankwet. Vgl. Jaap van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap. Vijffeeuwen drankbestrijding en alcoholzorgverlening in Nederland* (Hilversum 1995) 153-156.
- 10 Dols, *De geesel der eeuw*, 24.
- 11 Voor een overzicht hiervan zie: Van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap*, 141-171.
- 12 Dit tekstblok stoelt op: Dols, *De geesel der eeuw*, 32-57.
- 13 *Ibidem*, 60.
- 14 Dols, *Ibidem*, 60-62.
- 15 Van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap*, 141-188. Vgl. Janse, *De afschaffers*, 27-51.
- 16 Dols, *De geesel der eeuw*, 62. Dit uitte zich onder meer in activiteiten zoals het spelen in de natuur.
- 17 *Ibidem*, 62. Zie voor de (sub)doelstellingen van de katholieke drankbestrijding in het bijzonder: KDC, AS, inv. nrs. 2190, 3991 en 4122: lezing 'De ware geest in de drankbestrijding' van A. Leesberg; verhandeling (typoscript) 'over aard, beginselen en organisatie van de katholieke Sobriëtasbeweging' (schrijver onbekend) en verhandeling (typoscript) 'over het doel van de acties [van Sobriëtas, CD] (schrijver onbekend)'; de folder *Wat wij willen* ('s-Hertogenbosch 1915); A. Ariëns, *De geesel der eeuw* (Sittard 1898); J. van Mulukom, *De kwaal van onzen tijd* (Maastricht 1929); C. van Dijck, *Nuchtere koppen* ('s-Hertogenbosch 1940) en W. van Gent en J. Wolters,

- Spiritualia, spiritualibus comparantes* (Nijmegen 1926).
- 18 Dols, *De geesel der eeuw*, 62.
 - 19 Ibidem, 67-68. Bij het horen van de naam Sobriëtas dachten veel clerici eerder aan een puriteins sektarisme dan aan maathouden. De strijd tegen het alcoholisme bracht drankbestrijders als Alphons Ariëns en Alphons Rijken beschuldigingen van 'calvinisme of 'n andere ketterij'. Immers, matiging en zeker geheelonthouding leken meer te passen bij het rigoureuze karakter van het calvinisme dan bij het ideaal van de roomse blijheid. Vgl. M. Monteiro, *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland, 1795-2000* (Hilversum 2008) 216.
 - 20 Dols, *Koning Alcohol*.
 - 21 A. Ariëns 'Wat wij willen', in: *De R.K. Drankbestrijding in Nederland* ('s-Hertogenbosch z.j.) 21. Anno 2008 verstaat men onder alcoholisme volgens de Van Dale 'de verslaafdheid aan alcoholhoudende dranken'. Een eeuw geleden was de definitie dus ruimer. Alcoholisme werd toen gezien als een systeem.
 - 22 Dols, *De geesel der eeuw*, 43.
 - 23 Dat wil zeggen: voor de kwantitatieve analyse. Voor de kwalitatieve analyse zijn twee afbeeldingen (4 en 7) en een verhaal gebruikt die in de betreffende boeken zijn afgedrukt, maar bovendien twee afbeeldingen (5 en 6) die niet in de boeken *Voor vader en moeder* en *Koning Alcohol* waren opgenomen. De afbeeldingen 1, 2, 3, 8, 9 en 10 worden in deze bijdrage niet expliciet geanalyseerd en dienen slechts ter illustratie van de drankweercultuur.
 - 24 De volledige titels, nogmaals, luiden: *Voor vader en moeder. Oudersboekje door de Limburgsche Onderwijzers-Club* (Roermond 1908) en C. Dieks, *Koning Alcohol. Leesboek voor de hoogste klassen der R.K. School* (Tilburg 1905).
 - 25 Illustratief hiervoor is dat ik het boek in enige Limburgse (huis)bibliotheken en archieven ben tegengekomen. Vooral oudere mensen herinneren zich dit boekje nog. In het boekje van Dieks – en dit is zeldzaam – worden afbeeldingen toegelicht. De analyse van de afbeeldingen 4 en 7 leunt sterk op de eigen woorden van Dieks.
 - 26 Bij onderstaande uiteenzetting is gebruik gemaakt van: M.W. Bauer en G. Gaskell (red.), *Qualitative Researching with Text, Image and Sound. A Practical Handbook* (Londen 2000) 3-17, 19-37 en vooral 172-190 en 227-245. Geïnspireerd ben ik hier in het algemeen door het klassieke werk van Michel Foucault: *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique* (Parijs 1964).
 - 27 Deze zegswijze is ontleend aan: P. Vandenbroeck, *Beeld van de andere, vertoog over het zelf. Over wilden en narren, boeren en bedelaars* (Antwerpen 1987). Vgl. de inleiding van deze catalogus.
 - 28 Vgl. hoofdstuk 16 van: J. Braakman, *Gebouwd op schouders van het voorgelacht. Vier eeuwen geschiedenis van de Franciscus Xaveriusgemeenschap te Enkhuizen ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het kerkgebouw* (Enkhuizen 2006). Dank aan de heer Braakman, die mij hierop attendeerde en mij het manuscript toestuurde.
 - 29 Geciteerd in H. Hermans, *De sociale beweging* ('s-Hertogenbosch 1932) 7.
 - 30 Dieks, *Koning Alcohol*, 125.
 - 31 *Voor vader en moeder*, 25.
 - 32 Vgl. Brown, *The Death of Christian Britain. Understanding Secularisation* (Londen 2001) 69-71.
 - 33 *Voor vader en moeder*, 66.
 - 34 Dieks, *Koning Alcohol*, 58-61.
 - 35 Ibidem, 60.
 - 36 Ibidem.

- 37 De bronnen verwijzen in 74 gevallen naar de 'alcoholist'.
- 38 De bronnen geven 58 verwijzingen naar soorten alcoholhoudende dranken.
- 39 Vgl. R. Philips, *Limburgse brouwerijen en bierdrinkers. Vier opstellen over bierbrouwerijen en bierconsumptie, voornamelijk in Nederlands Limburg* (Maastricht 1999) 12-13.
- 40 Ibidem.
- 41 *Limburgsch Kruisverbond. Gedenkboek*, 138-139.
- 42 Ibidem, 101.
- 43 Philips, *Limburgse brouwerijen en bierdrinkers*, 13-34.
- 44 In Dols, *Koning Alcohol*, wordt dit biercongres uitvoeriger aan de orde gesteld.
- 45 De bronnen geven 31 vermeldingen van oorzaken van het alcoholisme.
- 46 Vgl. hier bijvoorbeeld expliciet: Dieks, *Koning Alcohol*, 189.
- 47 In 10 procent van de gevallen is zowel gekozen voor een positieve als negatieve beeldvorming. Op verzoek kan inzage geschieden in de codering van de bronnen, zodat duidelijk wordt om welke bronnen het precies gaat.
- 48 De bronnen geven 373 vermeldingen van gevolgen van het alcoholisme.
- 49 P. de Coninck en P. Dirkse, *Roomsch in alles. Het rijke roomse leven, 1900-1950* (Zwolle 1996) 17. Vgl. H.J. van Xanten, *Katholieken, wat zijt Gij toch een wonderlijk volk, De Katholiekekendagen in Nederland, 1899-1940* (Nijmegen 2007) 822-822.
- 50 Vgl. Peter Nissen, 'Zoals in het huisje van Nazareth. Over devoties en rituelen in de kring van het gezin en de religieuze aankleding van het woonhuis', in: *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 4 (1995) 141-157.
- 51 De bronnen verwijzen in 137 gevallen naar gevolgen van drankbestrijding en matig leven.
- 52 De bronnen geven 40 vermeldingen van oplossingen van de drankproblematiek.
- 53 De bronnen verwijzen in 43 gevallen naar een afschaffer of geheelonthouder.
- 54 Als voorbeeld moge gelden de analyse van Callum Brown in: *The Death of Christian Britain*.
- 55 *Oral history* is een methode aan de hand waarvan historisch onderzoek kan geschieden. Vaak door middel van interviews of een gesprek met historische actoren probeert men via deze methode gedachten en gevoelens, kortom beleving, te redden en te documenteren. Een degelijke inleiding biedt: Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden. Geschiedenis op basis van verhalen* (Amsterdam 2004).
- 56 Geciteerd in: Dols, *Koning Alcohol*.
- 57 Interview Chr. Dols en Paul Stassen, d.d. 02-07-2008.
- 58 Ibidem. Vgl. ter aanvulling Dols, *De geesels der eeuw*, 60-61.